

PRACA ZBIOROWA POD REDAKCJĄ
ZBIGNIEWA BIAŁOBŁOCKIEGO I ANATOLIYA ROMANYUKA

ROZWÓJ POLITYCZNY
PAŃSTW EUROPY
ŚRODKOWEJ I WSCHODNIEJ

WYŻSZA SZKOŁA GOSPODARKI KRAJOWEJ W KUTNIE
UNIwersytet Narodowy im. Iwana Franka we Lwowie

Напівпрезидентські системи в країнах Центральної Європи: детермінанти дефініювання

Проаналізовано конституційні системи правління, що реалізовані на прикладі країн Центральної Європи. Запропоновано комплексне визначення й класифікацію напівпрезидентської форми правління. Оцінено позиції президентів, а теж прем'єр-міністрів у площинах президент-парламентської та прем'єр-президентської форм напівпрезиденталізму. Означено часові та атрибутивні детермінанти оцінювання різних форм напівпрезиденталізму. Пропоновані приклади процедури когабітації в країнах Центральної Європи.

Ключові слова: напівпрезиденталізм, прем'єр-президенталізм, президент-парламентаризм, прем'єр-міністр, президент, парламент, конституційна система правління, когабітація.

Третя хвиля демократизації, яка наприкінці ХХ ст. послідовно прокотилась по Центральній Європі, має підвищену зацікавленість у конституційній теорії. У ході розробок нових демократичних конституцій для існуючих та нових країн регіону дослідники та політики зосередились на тому, як створити та поширити авторитет систем народного урядування та ефективного політичного управління. Так доволі багато розглядів зосереджено на перевагах *парламентських і президентських форм демократії*, котрі на той час розглядались як єдино правильні. Проте вже згодом розпочалось залучення нетрадиційного досвіду країн Західної Європи, котрий своє втілення знайшов у конструкції *змішаної (чи напівпрезидентської) системи*. Саме тому нагальність оцінювання даної моделі вважається актуальною та нагальною.

Об'єкт наукової роботи – конституційні системи правління. Предмет – форми напівпрезидентської конституційної системи правління у державах Центральної Європи. Мета дослідження – у визначенні напівпрезиденталізму на практиці його застосування у країнах Центральної Європи, а теж у порівнянні форм і конструкцій

напівпрезиденталізму у заданому регіоні та в цілісному зіставленні моделей влади, які реалізовані в напівпрезидентських країнах регіону.

Дослідження виконавчо-законодавчих відносини та конституційних систем правління, в тому числі напівпрезиденталізму в країнах Центральної Європи, було здійснено з огляду на теоретико-методологічні та емпіричні наукові доробки таких зарубіжних та українських дослідників: А. Сіарофф [52, 53], Т. Фрай [18], Х. Бехро [6, 7], А. Мічта [34], Ж. Блондель [8], Дж. Пасквіно [40], Т. Лендмен [22], В. Ю-Шан [62], С. Ніно [38], Р. Елгі [13-18], П. О'Нейл [39], Ж. Лінц [26-28], С. Скач [54, 55], А. Лейпхарт [23-25], А. Степан [56, 57], Е. Сулейман [58], Є. Вятр [60, 61], Т. Чжун-Хсіенг [21], А. Крок-Пашковська [59], М. Шугарт [47-51], Т. Седеліус [46], Ф. Рігс [42, 43], Е. Морган-Джонс [36], Дж. МакГрегор [33], Б. Мадденс [29], К. Мацузато [32], С. Майнверінг [30, 31], М. Дюверже [11, 12], А. Романюк [4], а також В. Литвин [1-3] тощо.

Конституційна практика більшості країн наприкінці 80-их – початку 90-их рр. минулого століття оперувала в основному практичними результатами, а також й науковими напрацюваннями у руслі *двох традиційних систем правління* – мова тут йде про парламентаризм і президенталізм. *Парламентаризм*, який досить часто позиціонується як систему сплавлених (або комбінованих) повноважень, – це форма конституційної демократії, де, як каже А. Лейпхарт [24], виконавча влада виходе та несе відповідальність перед законодавчою. Конституції, ґрунтовані на принципі парламентського правління, зазвичай втілюють принцип народного суверенітету, а люди безпосередньо обирають тільки законодавчу гілку влади¹. У *президентській системі* правління законодавчу та виконавчу владу (президента) обирають згідно розведених всенародних виборів і розподіляють законодавчі повноваження².

Й це не дивно, адже найбільш очевидна лінія поділу виконавчо-законодавчих відносин, зі слів У. Баджехота [5] і Т. Мое [35], – це парламентській президентській системи. Данавідмінність стала класичною у політології, проте у другій половині ХХ ст. їй кинули методологічний

¹ Вчені погоджуються, що ніби про *парламентську систему* потрібно говорити коли 1. парламент формує урядовий кабінет, прем'єр котрого наділений значними виконавчими повноваженнями та відповідальний перед законодавчою владою; 2. посада президента залежить від факту його обрання в парламенті (до уваги не взято монархів).

² У порівняльній політології було прийняте судження про те, ніби будь-яка система, в котрій президента обирають всенародно, не може класифікуватись як парламентська: у її позначенні необхідно розглядати напівпрезидентську або президентську модель, навіть у випадку, коли глава держави наділений лише номінальними (церемоніальними) повноваженнями. Це доводять А. Степан [56], А. Лейпхарт [23-25], Х. Бехро [6-7], С. Скач [54, 55], К. Ніно [38], Р. Елгі [13-18] тощо.

виклик, намагаючись описати політичну систему Франції [45, 50]. У цей період в науковий обіг входить *напівпрезидентська форма* державного правління, яка, як показав час, стала характерною для багатьох країн Центральної Європи. З цього приводу слід звертатись до ідей Г. Ді Палми [10]: кожна центральноєвропейська держава в процесі демократичного транзиту вибирала свій тип політичної системи через вирішення існуючих дилем й процедур. Аналогічної думки дотримується й Т. Лендмен [22], який зауважує, ніби вибір інститутів прямо пов'язаний із *викликами перехідного періоду*: «відбір» форми правління у країнах Центральної Європи зумовлений змінюваним у процесі демократичного транзиту співвідношенням сил демократичної опозиції та правлячих еліт старого режиму. В окремих країнах важливе значення мають інституційні традиції.

Очевидно, що поділ виконавчо-законодавчих відносин у Центральній Європі є розташований по напрямку розмежування президентських, напівпрезидентських і парламентських систем. Тристороння класифікація політичних систем, окрім того, розширена типологія парламентських, президентських, прем'єр-президентських та президент-парламентських систем М. Шугарта та Дж. Кері [47], є базовою у науці.

Й саме із цього моменту розпочинається ціла низка наукових суперечок: вони стосуються проблеми визначення та оцінювання напівпрезиденталізму як категорії порівняльної політичної науки. Слід наголосити, що сформовано дуже багато різних напрацювань у цьому напрямі. Між них магістральними є доробки М. Дюверже та Ж. Блонделя, В. Богданора, Дж. Пасквіно, П. О'Нейла [11, 8, 9, 39, 40] (це ж є ідея сильної системи напівпрезиденталізму³), Дж. Сарторі [45] (а тут вже мовиться про комбінований тип напівпрезиденталізму⁴),

³ Політичний режим розглядається як напівпрезидентський, якщо конституція, яка його встановлює, передбачає, що режим комбінує три елементи: 1). президента республіки вибирають на підставі універсального права голосу; 2). він наділений значними повноваженнями; 3). напроти себе має прем'єр-міністра та міністрів, які володіють виконавчою й урядовою владою та можуть залишатись в уряді, до тих пір, поки парламент не виразить їм свою опозицію. Таким чином виникає колізія, пов'язана із визначенням моделей у Болгарії та Словаччині: одні науковці асоціюють їх із напівпрезиденталізмом, а інші – з парламентаризмом.

⁴ Главу держави (президента) вибирають через всезагальне *голосування* – безпосередньо або опосередковано – на встановлений термін; глава держави розподіляє виконавчу владу із прем'єром, підтверджуючи подвійну структуру виконавчих повноважень, яка характеризується тим, що: президент незалежний від парламенту, проте не має права особисто або безпосередньо управляти, тому його політична воля супроводжена та визначена його адміністрацією; з іншого боку, прем'єр-міністр й його кабінет незалежні від президента, проте залежні від парламенту: вони підвладні парламентській довірі чи недовірі (або й довірі, й недовірі), і потребують підтримки більшості; подвійна структура повноважень дозволяє різні баланси влади та зміщення влади в межах виконавчих структур, за строгої умови, що визначено „*потенціал автономії*” кожної складової одиниці виконавчої структури.

Х. Бехро, Б. Бейерлейна і Е. Везера [6], А. Лейпхарта [24, 25], Е. Сулеймана [58], С. Скач [54], Ж. Блонделя [8], а також В. Богданора [9] (напівпрезиденталізм через призму подвійної структури виконавчої влади⁵), С. Ніно [38] (*електоральне бачення напівпрезиденталізму*⁶), Р. Елгі [15], П. О'Нейла [39] (*відносний напівпрезиденталізм*⁷), також Т. Погунтке [41] (*умовний напівпрезиденталізм*⁸) тощо.

Проблема перерахованих підходів у тому, що вони включають посилання на *реляційні властивості політичного процесу*, а тому вводять елемент суб'єктивності у процес класифікації. Внаслідок цього ми звернулись щодо підходу Р. Елгі, котрий полягає у врахування лише диспозиційних властивостей політичних систем, і тому *напівпрезиденталізм* – це республіканська форма правління, що передбачає посаду всенародно вибраного президента, а також прем'єр-міністра, який відповідальний перед парламентом, та вимагає компіляції необхідності введення парламентської практики та її зіставлення з главою держави [15-17].

Дане визначення є перспективним: 1. воно позначає, що конституційно форма управління не залежить від факту, чи є країна демократичною або ж авторитарною (тоталітарною); 2. воно є засноване винятково на конституційній теорії, а тому і на практиці дозволяє врахування інші підходи і тлумачення емпіричного оцінювання напівпрезиденталізму. Для нас задане визначення ефективне, адже воно дає змогу констатувати цілком сталий перелік технічних вимог, котрі й зводяться стосовно конституційної теорії і політичної практики – а через них й операціоналізувати світові методики урядування стає значно легше⁹. Із визначення іманентно слідує, ніби виконавча влада у змістовому

⁵ *Виборний президент* – це не просто глава держави, котрий відчуває нестачу політичної влади, але й не головний керівник держави через існування сильного прем'єр-міністра, котрий не є строго підлеглий президенту. Відносини президента із прем'єр-міністром (урядом) та останнього з парламентом змінюються щодо режимів, які відповідають елементарній *концепції напівпрезиденталізму*.

⁶ Посади глави держави та прем'єр-міністра є окремими; кабінет міністрів формується за втручанням парламенту; уряд формується з волі виборців.

⁷ Напівпрезидентський режим єдиний, у ньому виконавча влада поділена між президентом та урядом, але перший обов'язково має *істотні повноваження*. Від цього визначення слідує те, що можна визначити тільки те, які країни потрібно класифікувати як напівпрезидентські, розглядаючи відповідні повноваження глави держави і глави уряду, або ідентифікуючи такі системи, в яких глава держави володіє реальною виконавчою владою над прем'єр-міністром і кабінетом.

⁸ *Напівпрезиденталізм* означає процес, з допомогою якого парламентські системи стають більш президентськими в своїй практиці без зміни, як правило, їх формальної структури, тобто форми державного правління

⁹ Для методологічної рівності у заданому напрямі досліджень наголошуємо, що: 1. парламентаризм – режим влади, коли посаду глави держави займає або монарх, або непрямо (невсенародно) обраний президент, а також де поряд існують прем'єр-міністр та уряд, котрі колективно відповідальні перед парламентом; 2. президенталізм – це режим влади, де є посада прямо (або всенародно) обраного на фіксований термін президента, а також режим, де урядовий кабінет і його члени не несуть колективної відповідальності перед обраним на фіксований термін парламентом [10].

аспекті є пов'язаною й із реалізацією законів, прийнятих парламентом, реалізацією влади відповідно до законів та визначається інституційною та функціональною складовими. При цьому задана конституційна система правління в оцінюваних випадках не є ідентичною – й мова тут йде про часові та інтерпретаційні особливості напівпрезиденталізму (в першу чергу про звернення до різних варіацій напівпрезиденталізму – найбільш вживані поміж них є визначення типів напівпрезиденталізму, запропоновані М. Шугартом й Дж. Кері, – *прем'єр-президенталізм* і *президент-парламентаризм* [47, 50]). Вагома реляційна наповненість даного визначення, але слід оперувати і процесуальним наповненням напівпрезиденталізму, бо останній означає тільки процес, за допомогою котрого конституційні системи стають більш президентськими в своїй практиці без зміни їхньої формальної структури, форми державного правління (і навпаки). В цілому ж визначення Р. Елгі не вимагає думок про силу президентів та прем'єр-міністрів (бо вони змінюються); списує реквізит суб'єктивності; у термінах політичного аналізу даний підхід легко піддати порівнянню, адже можна визначити та проаналізувати країни, які класифіковані як напівпрезидентські. Згідно визначення щодо категорії напівпрезидентських серед аналізованих країн Центральної Європи ми відносимо Болгарію, Литву, Польщу, Румунію, Словаччину та Словенію. Проте помітними є специфічні особливості національних моделей правління, спричинені кодуванням напівпрезиденталізму й інших форм правління у різних країнах. Помітний також й той факт, що в заданий порівняльний аналіз враховані лише ті напівпрезидентські країни, котрі вже сьогодні розглядаються як консолідовані та напівконсолідовані демократії, а також є членами Європейського Союзу.

В історичному зрізі про напівпрезиденталізм у Центральній Європі потрібно говорити, починаючи з 1990 р. В цілому історія даної конституційної системи свій початок у різних країнах розпочинає в різний час: в Болгарії – з 1991 р., в Литві – з 1992 р., в Польщі – з 1990 р., в Румунії – з 1990 р., в Словаччині – з 1999 р., а в Словенії – із 1992 р.¹⁰. Тому, найменший досвід напівпрезиденталізму властивий для Словаччини (трохи більше десяти років). А в середньому мова йде вже про два десятиліття – період достатній для провадження порівняльних зіставлень.

Звертаючись до виокремлення різних форм напівпрезиденталізму (дослідники навіть згодні розглядати їх як окремі формати конституційних

¹⁰ В методологічному плані доцільно наголосити, що в Словаччині до 1999 р. було зреалізовано практику системи із парламентського управління. Схожа практика склалась в Молдові – щоправда в зворотному порядку: в 1991-2000 р. втілено на практиці систему прем'єр-президентського напівпрезиденталізму, в 2001 р. відбувся перехід на систему парламентської конституційної конструкції. Також напівпрезиденталізм реалізовано в Білорусі, Україні, Хорватії, Азербайджані, Росії, Вірменії, Грузії, Македонії, Чорногорії, Сербії тощо.

систем), М. Шугарт ідентифікує останній як тип режиму, перевірений часом. Разом із тим переконує: ключове спостереження за заданою системою правління полягає у тому, ніби існує широка варіація у межах набору напівпрезидентських режимів. У спробі охопити її, М. Шугарт і Дж. Кері [50] вирізняють два види напівпрезиденталізму – прем'єр-президентський і парламентсько-президентський.

В *прем'єр-президенталізмі* глава уряду та кабінет відповідальні тільки перед парламентською більшістю; у *президент-парламентаризмі* глава уряду та кабінет відповідальні перед президентом і парламентською більшістю [47, с. 357]. У кейсі першого це означає, що якщо законодавча влада вибирає прем'єр-міністра, який ідейно й партійно протилежний президенту, тоді останньому доведеться прийняти це призначення. У термінології М. Шугарта результатом є те, ніби призначають уряд, що володіє парламентською підтримкою, не субординовано до президента, а лише до парламенту, й тому взаємовідношення між президентом та кабінетом суто ділове. Взаємодія між прем'єр-президенталізмом й партійною системою визначає як взаємовідношення між президентом і прем'єр-міністром працює на практиці, чи прем'єр-міністр підпорядкований президентові, чи президент перебуває з прем'єр-міністром у ситуації когабітації (про це мова піде нижче).

У президент-парламентаризмі ситуація відмінна: президент зберігає вплив на звільнення прем'єр-міністра й уряду, а тому взаємовідношення між президентом й прем'єр-міністром ієрархічне. Прем'єр-міністр залишається відповідальним перед законодавчою владою: й у результаті, владні інститути також проводять ділове взаємовідношення, але між президентом і парламентом. Якщо законодавча влада намагається призначити супротивника президента прем'єр-міністром, то прем'єр-міністр ризикує бути відправленим ще й у відставку президентом. Якщо президент пробує призначити політичного союзника, коли опонує законодавчій владі, тоді законодавча влада, може звільнити прем'єра.

Звертаючись до практики, запропонованої М. Шугартом і Дж. Кері, з приводу поділу всіх напівпрезидентських систем на прем'єр-президентські та президент-парламентські, зауважимо, ніби на сучасному етапі політичного розвитку задана класифікація у Центральній Європі працює в односторонньому руслі – мовиться лише про прем'єр-президентські системи¹¹. При цьому за поглибленою методикою аналізу

¹¹ На противагу, слід звертатись до досвід президент-парламентаризму в недемократичних та напівдемократичних країнах Центральної та Східної Європи – в Білорусі (1996-2012 рр.), Росії (1993-2012 рр.) та Україні (1996-2006 рр. та починаючи із 2010 р.). Незначний досвід президент-парламентаризму властивий також і Польщі (1992-1997 рр.). Це позначає висновок, що рівень розвитку демократії впливає

напівпрезиденталізму тут йдеться саме про випадок парламент-подібного прем'єр-президенталізму (у деякій мірі, за винятком Литви та Польщі)¹². В даному контексті пропонуємо список вимог щодо даного зразку прем'єр-президентського типу напівпрезиденталізму:

Таблиця 1.

Країни Центральної Європи, конституції яких містять положення про необхідність напівпрезиденталізму, за даними на 2012 р.¹³

Країна	Под-війна виконавча структура	Прямі вибори президента	Широкі повноваження президентів	Право президента призначати прем'єра	Уряд відповідальний перед парламентом
Болгарія	+	+ (93)	+ (98-103)	+ (99, 102)	+ (111, 112)
Литва	+	+ (81)	+ (84-87)	+ (84)	+ (96, 101)
Польща	+	+ (127)	+ (133-144)	+ (154)	+ (158)
Румунія	+	+ (81)	+ (88-94)	+ (85)	+ (112)
Словаччина	+	+ (101)	+ (102)	+ (110)	+ (115)
Словенія	+	+ (103)	+ (107-108)	+ (111)	+ (116)

За даними національних конституцій аналізованих країн Центральної Європи.

На користь подвійної структури виконавчої влади свідчить досвід когабітації у напівпрезидентських країнах Центральної Європи – він мав місце у кожній з-між країн, які входять до нашого порівняльного аналізу. При цьому під когабітацію ми розуміємо випадки коли: 1. президент і прем'єр-міністр представляють протилежні партії; 2. президентська партія не працює в уряді [3, 18, 44]. Не вникаючи в практику та опис даних процесів, наголосимо, що когабітація відбувалась з-поміж такими із центральноєвропейських прем'єр-міністрів і президентів: І. Болгарія – чотири рази (поміж президентом Ж. Желевим і прем'єром Ж. Віденовим – січень 1995 – лютий 1997 рр., поміж президентом П. Стояновим й прем'єром С. Саксбурготським – липень 2001 – січень 2002 рр., поміж

на конституційну систему правління [63, с. 195].

¹² На противагу даному набору країн, в інших державах Центральної, а також Східної Європи доводиться говорити про чітке домінування президент-подібного президент парламентаризму (Білорусь, Україна, Росія, Азербайджан, Грузія, Вірменія до 2007 р.), а в історичній перспективі й про прем'єр-президенталізм із частковими прерогативами президента на розпуск парламенту – мова йде про Україну у 2006-2010 рр., Молдову у 1991-2000 рр., а також про Вірменію із 2007 р. (з 2013 р. прем'єр-президентською повинна формально стати Грузія).

¹³ У дужках вказані статті конституцій, які регламентують використання вказаних процедур. Конституція Болгарії прийнята у 1991 р., Литви – у 1992 р, Польщі – 1997 р., Румунії – 1991 р., Словаччини – 1992 р., Словенії – 1991 р.

президентом Г. Пирвановим та прем'єром С. Саксбурготським – січень 2001 – серпень 2005 рр., а також поміж президентом Г. Пирвановим і прем'єром Б. Борисовим – липень 2009 – січень 2012 рр.); 2. Литва – трійний досвід (президент А. Бразаускас і прем'єр-міністр Г. Вагноріус – листопад 1996 – травень 1999 рр., президент Р. Паскас і прем'єр А. Бразаускас – грудень 2003 – червень 2004 рр., президент В. Адамкус та прем'єр А. Бразаускас – липень 2004 – червень 2006 рр.); III. Польща – вісім прикладів когабітації (між президентом Л. Валенсою та п'ятьма прем'єр-міністрами, Я. Ольшевським, двічі В. Павляком, Х. Сухоцькою і Й. Олекси – 1991-1995 рр., президентом А. Квасневським і прем'єром Є. Бузеком (двічі) – жовтень 1997 – жовтень 2001 рр., президентом Л. Качинським та прем'єр-міністром Д. Туском – листопад 2007 – квітень 2010 рр.); IV. Румунія – два випадки (президент Т. Бесеску та прем'єр К. Попеску-Терічану – квітень 2007 – грудень 2008 рр.; президент Т. Бесеску та прем'єр-міністр В. Понта – від травня 2012 р.); V. Словаччина – це один випадок (президент І. Гашпарович та прем'єр М. Дзурінда – червень 2004 – липень 2006 рр.); VI. Словенія – також один випадок когабітації (президент Я. Дрновшек та прем'єр-міністр Я. Янша – грудень 2004 – грудень 2007 рр.). Відмінною особливістю центральноєвропейського формату у напівпрезиденталізмі є допустимість когабітації: це не розвинуто у країнах Східної Європи – процедура когабітації в умовах президент-парламентаризму неможлива. Крім того, когабітація ймовірна лише в умовах напівпрезиденталізму:

Таблиця 2.

Випадки когабітації у прем'єр-президентських напівпрезидентських країнах Центральної Європи, у проміжку 1990-2011 рр.

Країна	Президент, рр.	Партія президента	Прем'єр-міністр, рр.	Партія прем'єр-міністра	Партійний склад уряду	Період когабітації, рр.
Болгарія	Ж. Желев (1992-1997)	UDF ¹⁴	Ж. Віденов (01.1995-02.1997)	BSP	BSP + BZnS + DE	01.1995-02.1997
	П. Стоянов (1997-2002)	UDF	С. Саксбурготський (07.2001-08.2005)	NDSV	NDSV + DPS	07.2001-01.2002
	Г. Пирванов (2002-2007)	BSP	С. Саксбурготський (07.2001-08.2005)	NDSV	NDSV + DPS	01.2002-08.2005
	Г. Пирванов (2007-2012)	BSP	Б. Борисов (27.07.2009 – діючий)	GERB	GERB	07.2009 – 01.2012

Країна	Президент, рр.	Партія президента	Прем'єр-міністр, рр.	Партія прем'єр-міністра	Партійний склад уряду	Період когабітації, рр.
Литва	А. Бразаускас (1993-1998)	LDDP ¹⁵	Г. Вагноріус (11.1996-05.1999)	TS-LK	TS-LK + LKDP + LCS	11.1996-05.1999
	Р. Паскас (2003-2004)	LDP	А. Бразаускас (06.2001-06.2006)	LSDP	LSDP + LDDP + LRS + NU-SL	12.2003-06.2004
	В. Адамкус (2004-2009)	н/п	А. Бразаускас (06.2001-06.2006)	LSDP	LSDP + LDDP + LRS + NU-SL	07.2004-06.2006
Польща	Л. Валенса (1990-1995)	NSZZ ¹⁶	Я. Ольшевський (12.1991-06.1992)	PC	PC + ZChN + PL	12.1991-06.1992
	Л. Валенса (1990-1995)	NSZZ	В. Павляк (06.1992-07.1992)	PSL	PSL + PC + ZChN	06.1992-07.1992
	Л. Валенса (1990-1995)	NSZZ	Х. Сухоцька (07.1992-10.1993)	UD	UD + PL + KLD + ZChN + PChD + SL-Ch + PPG	07.1992-10.1993
	Л. Валенса (1990-1995)	NSZZ	В. Павляк (10.1993-03.1995)	PSL	PSL + SLD	10.1993-03.1995
	Л. Валенса (1990-1995)	NSZZ	Й. Олекси (03.1995-02.1996)	SDRP/SLD	PSL + SLD	03.1995-12.1995
	А. Квасневський (1995-2000)	SDRP/SLD	Є. Бузек (10.1997-10.2001)	AWS	AWS + UW	10.1997-12.2000
	А. Квасневський (2000-2005)	SDRP/SLD	Є. Бузек (10.1997-10.2001)	AWS	AWS + UW	12.2000-10.2001
	Л. Качинський (2005-2010)	PiS	Д. Туск (16.11.2007 – діючий)	PO	PO + PSL	11.2007-04.2010
Румунія	Т. Бесеску (2004-2009)	PD/PDL ¹⁷	К. Попеску-Терічану (12.2004-12.2008)	PNL	PNL + UDMR	04.2007-12.2008
	Т. Бесеску (2009-діючий)	PD/PDL	В. Понта (05.2012 – діючий)	PSD	PSD + PNL	05.2012-триває
Словаччина	І. Гашпарович (2004-2009)	HZD ¹⁸	М. Дзурінда (10.1998-07.2006)	SDKU	SDKU + SMK + KDH + ANO	06.2004-07.2006
Словенія	Я. Дрновшек (2002-2007)	LDS ¹⁹	Я. Янша (11.2004-11.2008)	SDS	SDS + NSi + SLS + DeSUS	12.2004-12.2007

Розраховано частково за даними Р. Елгі, котрі є опублікованими на його персональному блозі „The Semi-presidential One”. Дув.: http://www.semipresidentialism.com/The_Semi-presidential_One/Blog/Blog.html

¹⁴ UDF – Унія демократичних сил Болгарії; BSP – Болгарська соціалістична партія; BZnS – Болгарська Національна Народна Унія; DE – Болгарський рух „Екогласність”; NDSV – Національний рух за стабільність і прогрес у Болгарії; DPS – Рух за Права і Свободи; GERB – Громадяни за європейський розвиток Болгарії.

¹⁵ LDDP – Демократична партія праці Литви; TS-LK – Союз Батьківщина – Консерватори Литви; LKDP – Литовська християнсько-демократична партія; LCS – Литовський центристський союз; LDP – Ліберально-демократична партія Литви; LSDP – Литовська соціал-демократична партія; LRS – Союз росіян у Литві; NU-SL – Новий союз – Соціал-ліберали Литви.

При цьому когабітацію слід використовувати як одну із підстав класифікації напівпрезидентських режимів. Всі країни поділені на три групи, в залежності від того як їх конституції описують процедуру когабітації. «Перша» група (Болгарія, Румунія і Словенія) зобов'язують президента консультуватись із парламентською більшістю чи найбільшою партією, коли він висуває кандидата у прем'єр-міністри. З цією умовою майже автоматично має місце когабітація, коли партія (чи коаліція) протиставлена президенту та є домінуючою в парламенті. «Друга» група (Польща, Литва, Словаччина) не передбачає умови вирішення розбіжностей президента та парламенту про кандидатуру прем'єр-міністра. В «третьої» групі країн інституційно унеможливлена когабітація: президент уповноважений розформувати парламент, якщо останній відхиляє президентську кандидатуру прем'єра (але це не має місця в прем'єр-президентських системах Центральної Європи).

Попри запропоноване визначення розуміння центральноєвропейської системи напівпрезиденталізму, остання має свої атрибути, диспозиційні стосовно різних її форм у національних масштабах та кореляціях. Із даного приводу існує ціла низка теоретичних і практичних напрацювань – з методологічних вимог розглянемо лиш деякі з них. В першу чергу, звертаємось до напрацювань А. Лейпхарта – а точніше до його «індексу виконавчо-законодавчих відносин», котрий застосовуємо до країн Центральної Європи. Автор визначає наступні моделі взаємовідносин національних парламентів, урядів й президентів: парламентська система, президентська система, напівпрезидентська система із превалюванням президента або ж із превалюванням парламенту, гібридна (змішана) система [20]. З-поміж напівпрезидентських систем Центральної Європи ситуація виглядає таким чином: із домінуванням парламентів – Болгарія, Польща, Румунія, Словенія, Словаччина; з домінуванням президента – Литва. Схожу методику запропонував й О. Анорім Нето та К. Стром [37].

¹⁶ NSZZ – „Солідарність”; PC – Порозуміння Центру у Польщі; PL – Народне порозуміння Польщі; ZChN – Християнсько-національний союз Польщі; UD – Демократичний Союз Польщі; PSL – Польська народна партія; KLD – Ліберально-демократичний конгрес Польщі; PChD – Християнська демократична партія Польщі; SL-Ch – Народна християнська партія Польщі; PPG – Польська економічна програма; SLD – Союз лівої демократичної; SDRP – Соціал-демократія Республіки Польща; AWS – Виборча дія Солідарність; UW – Унія Вольності; PiS – Право і справедливість; PO – Громадянська платформа.

¹⁷ PD – Демократична партія Румунії; PDL – Демократична ліберальна партія Румунії; PNL – Національна ліберальна партія Румунії; UDMR – Демократичний союз угорців у Румунії; PSD – Соціал-демократична партія.

¹⁸ HZD – Рух за демократію в Словаччині; SDKU – Словацький демократичний і християнський союз; SMK – Партія угорської коаліції в Словаччині; KDH – Християнський демократичний рух Словаччини; ANO – Альянс нових громадян Словаччини.

¹⁹ LDS – Ліберальна демократія Словенії; SDS – Словенська демократична партія; NSi – Нова Словенія; SLS – Словенська народна партія; DeSUS – Демократична партія пенсіонерів Словенії.

Проте задана класифікація наділена мірою умовності: конвенційні відмінності поміж конституційними системами у Центральній Європі не повністю визначають розподіл повноважень між гілками влади, бо в межах кожного виду систем існує широка варіація можливостей глав держав й парламентів – для оцінки додаткових властивостей конституційних систем доцільно також використовувати відомості про особливості і/чи силу повноважень головних акторів, між якими відбувається порівняльне розрізнення – тобто президента, прем'єр-міністра та парламенту.

Слід наголосити, що ініціювання *індексу сили президентських повноважень* – доволі поширена категорія (наприклад, в ідеях Т. Фрая [19] та А. Сіароффа [52]), зокрема, і у вітчизняній політичній науці (А. Романюк [4], В. Литвин [1, 2]). Ми не будемо поглиблено вникати у їх специфіку (адже це неможливо виходячи із факту методичних вимог щодо наукових робіт даного типу), проте запропонуємо тільки ті дані, котрі стосуються висновків з застосування запропонованих методик стосовно напівпрезидентських країн у Центральній Європі. За методикою А. Сіароффа, маємо таку картину: напівпрезидентські системи слабких повноважень їхніх президентів – Болгарія (1991-2012 рр.), Польща (1997-2012 рр.), Словаччина (1999-2012 рр.), Словенія (1992-2012 рр.); напівпрезидентські системи середніх повноважень їхніх президентів – Литва (1992-2012 рр.), Румунія (1990-2012 рр.); напівпрезидентські системи сильних повноважень їхніх президентів – Польща (1992-1997 рр.). Схожі висновки отримано й за методикою Т. Фрая.

Додатковим важелем служить *класифікація напівпрезидентських систем*, яка запропонована Р. Елгі. В її основі лежить критерій президентської та прем'єрської влади (лідерства) та прив'язка до демократичного транзиту. Саме на цій основі всі напівпрезидентські країни у Центральній Європі поділені на 1. системи домінуючого лідерства: а.) прем'єр-міністерські системи, коли прем'єр-міністр володіє більшою владою, ніж президент (Болгарія, Словаччина і Словенія); також б). президентські системи, де президент домінує над прем'єр-міністром (Польща до 1997 року); 2. системи зміщеного від домінування лідерства – йдеться про а). перетікання влади від президента стосовно прем'єр-міністра; б). перетікання влади від збалансованої моделі до прем'єр-міністра (частково Словенія); також 3. системи збалансованого лідерства, в яких чергуються періоди президентського, прем'єр-міністерського та розділеного правління (Литва, Польща, Румунія) [15, с. 282-286].

При цьому виходячи з теоретико-методологічних даних, апелюючи стосовно отриманих вище висновків і рекомендацій, а також напрацювань Т. Чжун-Хсієнга, доцільно наголосити, що напівпрезиденталізм,

в тому числі у Центральній Європі, здатний змінюватись не лише в критичних конструкція конституційного порядку, але й в залежності від часових й партійних детермінант. З цього приводу потрібно розглядати напівпрезиденталізм у таких кількох *фазових формах*: президентсько-домінуюча, прем'єрсько-домінуюча, парламентсько-домінуюча, когабітаційна та збалансована [21]. Не будемо зупинятись на них детально, адже з методологічного ракурсу вони повинні стати предметом окремого порівняльного дослідження. Але наголосимо загальні атрибутивні особливості заданих категорій та зупинимось на тих деталях, які стали очевидними в ході проведеного дослідження.

В даному випадку мова йде про *збалансовану фазу напівпрезиденталізму*: так коли президент та парламент досягають паритету, вони, ймовірно, змагаються за повноваження провадження законодавства. Збалансований напівпрезиденталізм ж частіше спричиняє політичні конфлікти, аніж інші форми напівпрезиденталізму – отримало відображення у ситуація перетікання збалансованих систем у когабітації в усіх із аналізованих країн Центральної Європи.

В цілому в запропонованому контексті зустрічаємо п'ять сценаріїв розвитку подій. 1. коли президент володіє значними повноваженнями (декрети, право вето), контролюючи більшість у парламенті, то тоді глава держави здатний проводити законодавство; 2. коли президент не має істотних повноважень та є символічним лідером, тоді прем'єр-міністр, який управляє парламентською більшістю, отримує владу проводити законодавство; 3. коли президент не має значних повноважень, а кабінет – уряд меншості, й коли опозиція управляє законодавчою більшістю проти президента й уряду, то парламент отримує владу проводити законодавство; 4. коли президент володіє резервними повноваженнями, а прем'єр-міністр, який управляє законодавчою більшістю, виходить з опозиційної до президента партії чи коаліції, то президент та прем'єр розділяють владу провадження законодавства; 5. та коли опозиційні між собою президент та парламент володіють однаковими фактичними повноваженнями, то вони змагаються за владу проводити законодавство.

Загалом отримано висновок, що із-поміж напівпрезидентських країн Європи слід виокремлювати різні класифікаційні варіанти та фази, які означають подальші напрацювання і їх необхідність у заданому контексті. Також усвідомлено, що саме напівпрезиденталізм сьогодні становить найбільш уживану конституційну систему та практику у центральноєвропейському регіоні. Виявлення його ознак постає як один із ключових моментів у подальшому інтерпретування необхідних атрибутів і змін української традиції цієї конституційної системи правління.

SUMMARY

SEMI-PRESIDENTIAL CONSTITUTIONAL SYSTEMS IN CENTRAL-EUROPEAN COUNTRIES: DETERMINANTS OF DEFINITION

The article is dedicated to analyzing constitutional system of government, realized on the example of Central-European countries, offered a comprehensive definition and classification of semi-presidential government, estimated the positions of presidents and prime-ministers in the plane of president-parliamentary and premier-presidential forms of semi-presidentialism, defined temporal and attributive determinants of different forms of semi-presidentialism, offered the examples of cohabitation in Central Europe.

Keywords: semi-presidentialism, premier-presidentialism, president-parliamentarism, prime-minister, president, parliament, constitutional system of government, cohabitation.

Список використаних джерел

1. Литвин В. Класифікація європейського півпрезиденталізму / Віталій Литвин // Демократичне врядування. – 2009. – № 3. – 15 с.
2. Литвин В. Подвійна виконавча влада: теорія та практика європейського півпрезиденталізму / Віталій Литвин // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації. – 2009. – № 3. – С. 25-33.
3. Литвин В. Теорія та практика когабітації в напівпрезидентських системах Європи / Віталій Литвин // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації. – 2011. – № 4. – С. 140-149.
4. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи : [монографія] / Анатолій Романюк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 391 с.
5. Bagehot W. The English constitution / Walter Bagehot. – London : Chapman and Hall, 1963. – 348 p.
6. Bahro H. Duverger's Concept : Semi-Presidential Government Revisited / Horst Bahro, Bernhard Bayerlein, Ernst Veser // European Journal of Political Research. – 1998. – No. 34. – P. 201-224.
7. Bahro H. Virtues and vices of semi-presidential government / Horst Bahro // Journal of Social Sciences and Philosophy. – 1999. – Vol. 11. – No. 1. – P. 1-37.
8. Blondel J. Dual Leadership in the Contemporary World : A Step towards Executive and Regime Stability / Jean Blondel // Comparative Government and Politics : [Essays in Honor of S. E. Finer] / Dennis Kavanagh, Samuel Edward Finer, Gillian Peele. – Boulder : Westview Press, 1984. – 247 p.
9. Bogdanor V. Semi-presidential Systems / Vernon Bogdanor // The Blackwell Encyclopedia of Political Institutions / Vernon Bogdanor. – Oxford : Basil Blackwell Publishers, 1987. – P. 561-562.
10. Di Palma G. To Craft Democracies : an essay on democratic transitions / Giuseppe Di Palma. – Berkeley : University of California Press, 1990. – 248 p.
11. Duverger M. A New Political System Model. Semi-Presidential Government / Maurice Duverger // European Journal of Political Research. – 1980. – No. 8. – P. 165-187.
12. Duverger M. Duverger's Law : Thirty Years Later / Maurice Duverger // Choosing an Electoral System : Issues and Alternatives / Arend Lijphart, Bernard Grofman. – Praeger, 1984. – 273 p.
13. Elgie R. Semi-Presidentialism : Concepts, consequences and contesting explanations / Robert Elgie // Political Studies Review. – 2004. – Vol. 2. – No. 3. – P. 314-330.

14. Elgie R. *Semi-Presidentialism in Central and Eastern Europe* / Robert Elgie, Sophia Moestrup. – Manchester : Manchester University Press, 2008. – 288 p.
15. Elgie R. *Semi-presidentialism in Europe* / Robert Elgie. – Oxford, Oxford University Press, 1999. – 320 p.
16. Elgie R. The classification of democratic regime types : conceptual ambiguity and contestable assumptions / Robert Elgie // *European Journal of Political Research*. – 1998. – Vol. 33. – P. 219-238.
17. Elgie R. Variations on a theme : a fresh look at semi-presidentialism / Robert Elgie // *Journal of Democracy*. – 2005. – Vol. 16. – No. 3. – P. 1-21.
18. Elgie R. Varieties of Semi-Presidentialism and Their Impact on Nascent Democracies // *Taiwan Journal of Democracy*. – 2007. – Vol. 3. – No. 2. – P. 53-71.
19. Frye T. Politics of Institutional Choice : Post-Communist Presidencies / Timothy Frye // *Comparative Political Studies*. – 1997. – Vol. 30. – No. 5. – P. 523-552.
20. Ismayr W. *Die politischen Systeme Osteuropas* / Wolfgang Ismayr, Markus Soldner, Solveig Richter. – Auflage. Opladen : Leske und Budrich, 2004. – 916 p.
21. Jung-Hsiang T. Sub-types of Semi-presidentialism and Political Deadlock / Tsaia Jung-Hsiang // *French Politics*. – 2008. – No. 6. – P. 63-84.
22. Landman T. *Issues and Methods in Comparative Politics : An Introduction* / Todd Landman. – London, New York : Routledge, 2003. – 186 p.
23. Lijphart A. *Democracies : Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries* / Arend Lijphart. – New Haven-London : Yale University Press, 1984. – 229 p.
24. Lijphart A. Nomination : Trichotomy or Dichotomy / Arend Lijphart // *European Journal of Political Research*. – 1997. – Vol. 31. – No. 1-2. – P. 125-128.
25. Lijphart A. Presidentialism and majoritarian democracy / Arend Lijphart // *The failure of presidential democracy : Comparative perspectives* / Juan Linz, Arturo Valenzuela. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1994. – 192 p.
26. Linz J. Introduction : Some Thoughts on Presidentialism in Postcommunist Europe / Juan Linz // *Postcommunist presidents* / Ray Taras. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – P. 1-14
27. Linz J. Presidential or Parliamentary Democracy : Does It Make a Difference? / Juan Linz // *The Failure of Presidential Democracy : Comparative Perspectives* / Juan Linz, Arturo Valenzuela. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1994. – P. 3-87.
28. Linz J. The Virtues of Parliamentarism / Juan Linz // *Journal of Democracy*. – 1990. – Vol. 1. – No. 4. – P. 84-91.

29. Maddens B. The Direct PM Election and the Institutional Presidentialisation of Parliamentary Systems / Bart Maddens, Stefaan Fiers // *Electoral Studies*. – 2004. – Vol. 23. – No. 4. – P. 769-793.
30. Mainwaring S. Presidentialism and Democracy in Latin America / Scott Mainwaring, Matthew Soberg Shugart. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – 493 p.
31. Mainwaring S. Presidentialism in Latin America / Scott Mainwaring // *Latin American Research Review*. – Vol. 25. – No. 1. – P. 157-179.
32. Matsuzato K. An Eternally Unfinished Parliamentary Regime? Semipresidentialism as a Prism to View Lithuanian Politics / Kimitaka Matsuzato, Liutauras Gudzinskas // *Acta Slavica Iaponica*. – 2006. – No. 23. – P. 146-170.
33. McGregor J. The Presidency in East Central Europe / James McGregor // *RFE-RL Research Report*. – 1994. – Vol. 3. – No. 2. – P. 23-31.
34. Michta A. The Presidential-Parliamentary System / Andrew Michta // *Transition to Democracy in Poland* / Richard Starr. – Basingstoke : Macmillan, 1998. – P. 93-112.
35. Moe T. The Institutional Foundations of Democratic Government : a Comparison of Presidential and Parliamentary Systems / Terry Moe, Michel Caldwell // *Journal of Institutional and Theoretical Economics*. – 1994. – Vol. 150. – No. 1. – P. 171-195.
36. Morgan-Jones E. Governmental change in a president-parliamentary regime : The case of Russia 1994-2003 / Edward Morgan-Jones, Petra Schleiter // *Post-Soviet Affairs*. – 2004. – Vol. 20. – No. 2. – P. 132-163.
37. Neto A. Breaking the parliamentary chain of delegation : Presidents and non-partisan cabinet members in European democracies / Octavio Amorim Neto, Kaare Strom // *British Journal of Political Science*. – 2006. – Vol. 36. – No. 4. – P. 619-643.
38. Nino C. Hyperpresidentialism and Constitutional Reform in Argentina / Carlos Nino // *Institutional Design in New Democracies : Eastern Europe and Latin America* / Arend Lijphart, Carlos Horacio Waisman. – Boulder : Westview Press, 1996. – 265 p.
39. O'Neil P. Presidential power in post-communist Europe : the Hungarian case in comparative perspective / Patrick H. O'Neil // *Journal of Communist Studies*. – 1993. – Vol. 9. – No. 3. – P. 177-201.
40. Pasquino G. Nomination : Semi-presidentialism : A Political Model at Work / Gianfranco Pasquino // *European Journal of Political Research*. – 1997. – Vol. 31. – No.1. – P. 128-137.
41. Poguntke T. The Presidentialisation of Politics : A Comparative Study of Modern Democracies / Thomas Poguntke, Paul Webb. – Oxford : Oxford University Press, 2007. – P. 1.

42. Riggs F. Conceptual Homogenization of a Heterogeneous Field : Presidentialism in Comparative perspective / Fred Riggs // *Comparing Nations : Concepts, Strategies, Substance* / Mattei Dogan, Ali Kazancigil. – Oxford : Blackwell, 1994. – P. 72-152.
43. Riggs F. The Survival of Presidentialism in America : Para-constitutional Practices / Fred Riggs // *International Political Science Review*. – 1988. – Vol. 9. – No. 4. – P. 247-278.
44. Samuels D. Presidents, Parties, and Prime Ministers : How the Separation of Powers Affects Party Organization and Behavior / David Samuels, Matthew Shugart. – Cambridge University Press, 2010. – 295 p.
45. Sartori G. Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes : [second edition] / Giovanni Sartori. – London : Macmillan, 1997. – 217 p.
46. Sedelius T. Dilemmas of Semi-Presidentialism in Central and Eastern Europe. Intra-Executive Conflict and Cabinet Instability : (Paper for presentation at the XV NOPSA Conference) [Електронний ресурс] / Thomas Sedelius, Joakim Ekman. – Tromso, Norway, 2008. – Режим доступу до інформації : <http://uit.no/getfile.php?PageId=1410&FileId=1312>
47. Shugart M. Comparative Executive-Legislative Relations / Matthew Soberg Shugart // *The Oxford Handbook of Political Institutions* / R. A. W. Rhodes, Sarah Binder, Bert Rockman. – Oxford : Oxford University Press, 2006 – P. 344-365.
48. Shugart M. Executive-Legislative Relations in Post-Communist Europe / Matthew Soberg Shugart // *Transition*. – 1996. – Vol. 2. – No. 25. – P. 6-11.
49. Shugart M. Of Presidents and Parliaments / Matthew Soberg Shugart // *East European Constitutional Review*. – 1993. – Vol. 2. – No. 1. – P. 30-32.
50. Shugart M. Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics / Matthew Soberg Shugart, John Carey. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – 316 p.
51. Shugart M. The Electoral Cycle and Institutional Sources of Divided Government / Matthew Soberg Shugart // *American Political Science Review*. – 1995. – No. 89. – P. 327-343.
52. Siaroff A. Comparative presidencies : the inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction / Alan Siaroff // *European Journal of Political Research*. – 2003. – Vol. 42. – P. 287-312.
53. Siaroff A. Varieties of Parliamentarism in the Advanced Industrial Democracies / Alan Siaroff // *International Political Science Review*. – 2003. – Vol. 24. – No. 4. – P. 445-464.
54. Skach C. Borrowing Constitutional Designs : Constitutional Law in Weimar Germany and the French Fifth Republic / Cindy Skach. – New

- Jersey : Princeton University Press, 2005. – 151 p.
55. Skach C. The newest separation of powers : semi-presidentialism / Cindy Skach // *International Journal of Constitutional Law*. – 2007. – Vol. 5. – No. 1. – P. 93-121.
 56. Stepan A. Constitutional frameworks and democratic consolidation. Parliamentarism versus presidentialism / Alfred Stepan, Cindy Skach // *World Politics*. – 1993. – No. 46. – P. 1-22.
 57. Stepan A. Presidentialism and Parliamentarism in Comparative Perspective / Alfred Stepan, Cindy Skach // *The Failure of Presidential Democracy : Comparative Perspectives* / Juan Linz, Arturo Valenzuela. – Baltimore and London : The Johns Hopkins UP, 1994. – 192 p.
 58. Suleiman E. Presidentialism and political stability in France / Ezra Suleiman // *The Failure of Presidential Democracy* / Juan Linz, Arturo Valenzuela. – Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 1994. – P. 137-162.
 59. Van der Meer Krok-Paszowska A. Poland / Ania Van der Meer Krok-Paszowska // *Semi-presidentialism in Europe* / Robert Elgie. – Oxford : Oxford University Press, 1999. – P. 171-192.
 60. Wiatr J. *Demokracja Polska 1989-2003* / Jerzy Wiatr, Jacek Raciborski, Jerzy Bartkowski. – Warsaw : Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2003. – 346 p.
 61. Wiatr J. Executive-Legislative Relations in Crisis : Poland's Experience, 1989-1993 / Jerzy Wiatr // *Institutional Design in New Democracies : Eastern Europe and Latin America* / Arend Lijphart, Carlos Horacio Waisman. – Boulder : Westview Press, 1996. – 265 p.
 62. Yu-Shan W. Semi-presidentialism Easy to Choose, Difficult to Operate : The Case of Taiwan / Wu Yu-Shan // *Semi-presidentialism Outside Europe* / Robert Elgie, Sophia Moestrup. – London : Routledge, 2007. – P. 201-218.
 63. Ziemer K. Das politische System Polens / Klaus Ziemer, Claudia-Yvette Matthes // *Die Politischen Systeme Osteuropas* / Wolfgang Ismayr, Markus Soldner, Solveig Richter. – Opladen : Leske, Budrich, 2004. – P. 195.